

İslâm-Osmanlı Hukukunda Bir Adli Yazışma Örneği Olarak Nakl-i Şehâdet Belgeleri

Fırat ORĞUN

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof., Bitlis Eren University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Bitlis/TÜRKİYE

ahmetfirat7@gmail.com | orcid.org/0000-0002-9632-7467

Öz

Adaletin tesisini temel gaye addeden İslâm hukuku, bunu sağlamak için birtakım araçlar öngörmüştür. Bunların en önemlisi yargı (kazâ) kurumudur. Anılan gaye, bir yandan sıkı kurallarla yargısal delillerin tespitine ve yargılama süreçlerinin düzenlenmesini sağlamıştır. Diğer yandan hayat şartlarını ve insan ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kolaylaştırıcı yöntemlere müsamaha gösterilmesinin önünü açmıştır. Bu kapsamda *kanuni delil sistemi* benimsenmiş ve şahitlik, başlıca ispat vasıtası kabul edilmiştir. Davalardaki şahitliğin, bizzat şahitlerce ve dava hâkimi huzurunda icrası esastır. Ancak ulaşım ve iletişim imkânlarının, şahitliğin her zaman bu şekilde edasını mümkün kılmaya-çağı gerçeğinden hareketle uzak mesafeden icrasına da izin verilmiştir. Bunun için *dolaylı şahitlik* ile *kadılar arası yazışma* (kitâbu'l-kâdî ile'l-kâdî) şeklinde iki farklı yöntem belirlenmiştir. Bu yöntemde bir davanın uzakta bulunan şahidi, dava hâkiminin dışındaki bir hâkimin huzurunda şahitliğini eda eder. Hâkim de buna dair bir belge düzenleyerek yol şahitleri (şühûdü't-tarîk) eşliğinde dava hâkimine gönderir. Düzenlenen belgeye *kitâb*, *hitâb* veya *nakil* gibi isimler verilir. Çalışmada bunlar *nakl-i şehâdet belgeleri* olarak adlandırılmıştır. Öte yandan günümüze ulaşan en eski kadı sicilleri 15. asrın

Geliş/Received: 16.11.2025 | **Kabul/Accepted:** 03.05.2026 | **Yayın/Published:** 21.06.2026

Atf/Citation: Orğun, Fırat. “İslâm-Osmanlı Hukukunda Bir Adli Yazışma Örneği Olarak Nakl-i Şehâdet Belgeleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 47 (2026), 107-137./Orğun, Fırat. “Naql al-Shahada Documents as an Example of Judicial Correspondence in Islamic-Otoman Law”. *Journal of Islamic Law Studies* 47 (2026), 107-137.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1824580>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Fırat ORĞUN | CC BY-NC-ND 4.0 International

sonlarına ait olmakla birlikte farklı şehirlere ait ilk geniş seriler 16. asrın başlarında karşımıza çıkar. Bu sicillerde, yargı mensupları tarafından nakil uygulamasının kullanıldığını gösteren çok sayıda dava kaydına rastlandığı gibi bazılarında nakil belgelerinin suretlerine de yer verilir. Bu çalışma anılan döneme ait nakil belgelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu maksatla 16. asrın başlarından seçilen dört örnek esas alınmıştır. İçlerinden birinin yeniden yazımı yapılarak İslâm hukuku ve diplomatika açısından anlam taşıyan bölümleri numaralandırılıp tahlil ve izah edilmiştir. Bölümlerin anlaşılabilmesi için çalışmanın ilk bölümünde İslâm yargı hukukunun ilgili kısımları ana hatlarıyla verilmiştir. Ayrıca bu belgelerin, normal hüccetlerden ayrı özellikler taşıyan bir belge çeşidi olduğu gösterilmiştir. Çalışma, nakil belgelerini inceleyen ilk araştırma olmasının yanında fıkıh, hukuk, tarih ve diplomatik bilimlerinin ortak alanına hitap etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı, Adli Yazışma, Kadı, Nakl-i Şehâdet Belgesi.

Naql al-Shahada Documents as an Example of Judicial Correspondence in Islamic-Otoman Law

Abstract

Islamic law, which regards the establishment of justice as its fundamental objective, introduced a number of mechanisms to achieve this goal, the most important of which is the institution of the judiciary. That objective, led to the formulation of strict rules governing the collection of evidence and trial procedures. On the other hand, it allowed for the adoption of facilitative methods that took into account living conditions and human needs. Within this framework, a legal system of evidence was adopted in which testimony served as the principal means of proof. Testimony was, in principle, to be delivered in person before the presiding judge. However, given that transportation and communication conditions did not always permit such in-person appearances, testimony from a distance was allowed. Two distinct methods were developed for this purpose: indirect testimony and correspondence between judges (*kitāb al-qāḍī ilā al-qāḍī*). In judicial correspondence, a witness residing far from the court of trial would testify before another judge. That judge would then prepare a document recording the testimony and send it, accompanied by transfer witnesses, to the trial judge. Such documents were variously referred to as *kitāb*, *khiṭāb*, or *naqil*; in this study, they are collectively termed “*naql al-shahāda documents*”. While the earliest surviving *qāḍī* registers date to the late fifteenth century, the first extensive series from different cities appear in the early sixteenth century. These registers contain numerous case records showing the use of *naqil* by judicial officials, and some even include copies of *naqil* documents themselves. This study aims to examine *naqils* from this period. Four examples

selected as the basis of analysis. One of them transcribed, and its sections -those holding particular significance in terms of Islamic law and diplomatic- numbered, analyzed, and explained. To facilitate comprehension of these sections, the first chapter provides an overview of the relevant aspects of Islamic judicial law. Furthermore, it is demonstrated that these documents constitute a distinct category, differing in form and function from ordinary *hujjas*. Beyond being the first study to analyze *naql* documents, this research holds further significance in that it lies at the intersection of jurisprudence, law, history, and diplomatics.

Keywords: Islamic Law, Ottoman, Judicial Correspondence, Qādī, Naql al-Shahada Document.

Giriş

Emisalleri gibi İslâm hukuku da *adalet* idesini temel ilkesi ve başlıca amacı olarak tayin etmiştir. Bu gayeye varmanın araçları olsun diye ilahi kökenlere dayalı bir normlar manzumesi ve onları fiilen hayata geçirecek teferruatlı bir yargı (usul) hukuku vazetmiştir. Bu kapsamda hangi delillerin ispat aracı olarak kullanılabileceği ve bu delillerin ne derece kesin sonuç doğuracağı kanunla önceden belirlenmiş (*kanuni delil* sistemi) ve yargısal ispat görevini davacıya (müddeîye) yüklemiştir. Davacının iddiasını ispat sadedinde kullanılabileceği kesin delilleri *beyyine* diye adlandırmıştır. Sanayi öncesi dönemin şart ve imkânlarının yansıması olarak beyyine, klasik fıkıh kaynaklarında çoğu kez şahitle özdeş görülmüştür. O nedenle şahitlik olgusu, doktrinde ve literatürde fazlasıyla önemsenmiş, geçerli bir ispat vasıtası haline gelebilmesi için sıkı şartlara tabi kılınmıştır. Dava konusuna göre değişen yeter sayı (nisap) ve başta adalet vasfı olmak üzere şahidin taşıması gereken kişisel nitelikleri ilk akla gelen ölçütlerdir. Ayrıca ispat olgusuna gölge düşmemesi ve adalet ibresinin sapmaması için tanıklığın bizzat şahidin kendisi tarafından ve mahkeme huzurunda ifa edilmesi esastır. Buna rağmen yine devrin şartlarının zorlaması neticesinde bu genel kurala bir takım istisnalar getirilmiş ve şahitliğin uzaktan da yerine getirilmesinin yolu açılmıştır.

Adli şahitliğin uzak mesafeden de ifasını mümkün kılan iki farklı yol söz konusudur. İlk yol, ikincil (fer') şahitler vasıtasıyla yerine getirilen *dolaylı şahitlik* bir başka ifadeyle nakl-i şehâdet yöntemidir.¹ İkinci yol ise hâkimler arasında gerçekleştirilen *adli*

¹ Nakl-i şehâdet konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Üzeyir Köse, “İslâm Muhakeme Hukuku Açısından Başkasından Naklen Yapılan Şahitlik”, *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Mart 2019)*, ed. Mehmet Ali Yıldırım (Kilis: Kilis 7 Mart Üniversitesi, 2019), 436-449; Fırat Orğun, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Dolaylı Şahitlik: Nakl-i Şehâdet”, *Rize İlahiyat Dergisi* 25 (2023), 61-74. Ayrıca konunun “niyâbeten şahitlik” kavramı merkeze alınarak incelendiği ve bilhassa fer' şahitlerin rücuuna bağlı tazmin yükümlülüklerine (atebe meselesi) odaklanan teorik bir çalışma için bk. Faruk Emrah Oruç, “Hanefî Literatüründe Atebe

yazışmadır. Fıkıh kaynaklarında “kitâbu’l-kâdî ile’l-kâdî” başlığı altında incelenen bu yöntemde bir hâkim, kendi yargı bölgesine ait olmadığı için yargılamasını yapmadığı bir davayla ilgili olarak huzurunda eda edilen adli şahitliği kayıt altına alıp sicile işler. Ardından bu şahitlik icrasını, belirli üslup ve şekil şartları dâhilinde, müstakil bir kâğıda yazar veya yazdırır. Böylece ortaya bir *nakl-i şehâdet belgesi* çıkar. Daha sonra bu belgeyi, iki şahit eşliğinde dava hâkimine gönderir. Fıkıh literatüründe bu belgelere *kitâb*, *hitâb* ve *nakil* gibi isimler verilmiş, bu isimler çoğu kere *hükmî* ve *şer’î* gibi sıfatlarla birlikte kullanılmıştır (*kitabu’l-hükmî* gibi). Bu konular, genel içerikli fıkıh kitaplarının “eş-şehâdetu ale’ş-şehâdeti” ve “kitâbu’l-kâdî ile’l-kâdî” bablarında yanı sıra edebül’kâdî ve şürût eserlerinde ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Nakl-i şehâdet belgeleri bir yönüyle fıkıh, diğer yönüyle diplomatik bilimiyle alakalıdır. Çünkü düzenlenen bir nakil belgesi, İslâm yargı hukukunun hükümlerine tabi olduğu gibi belirli kitâbet-inşâ standartlarını da karşılamak zorundadır. Nitekim Taşköprizâde (ö. 968/1561) ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) adli belgelemeyi (tevsîk) konu edinen *şürût ve sicillât* ilmini, lafız ve şekil bakımından inşâ ve edebiyatın, içerik bakımından ise fıkıhın bir türevi saymış, yanı sıra âdet ve gelenekle de ilintili olduğunu belirtmişlerdir.² Bu noktada *mahz(d)ar* (محضر) kavramının da bilinmesi gerekmektedir. Genel manada *şürût ve sicil* ilmi, muâmelâta dair şer’î hükümlerin, ihtiyaç duyulduğunda delil olması için belge ve defterlere nasıl işleneceğinden bahsederken *mehâzır* ilmi, meseleyi başkalarının ağzından ifade edebilmek olarak tanımlanır.³ Esasen mahz(d)arlar hâkimin hükmünü içermezler. Dolayısıyla nakil belgeleri fikhî açıdan birer mahzar sayılmalıdır. Nitekim Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) devrin kadılarına rehberlik etmesi için kaleme aldığı *Bidâ’atü’l-kâdî* adlı eserinde, nakil belgelerini mahzar başlığı altında ele almıştır.⁴ Çağdaş araştırmacılardan Fahrettin Atar da nakil belgelerini mahzar hükmünde saymıştır.⁵ Şenol Saylan ise belirli bir belge grubuna dâhil etmeden “Kadı yazışması” adıyla sınıflamayı tercih etmiştir.⁶

Adıyla Meşhur Niyâbeten Şahitlikten Rücû Meselesi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2024), 127-147.

² Ahmet Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtî’l-ulûm* (Beyrut: Daru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1985), 1/249; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kutub ve’l-funûn* (Beyrut: Daru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyye, 1992), 2/1045-1046.

³ Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 1/208, 2/557.

⁴ Ahmet Ali Balcı, *Ebüssuûd Efendi’nin Bidâ’atü’l-kâdî Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 82-86.

⁵ Fahrettin Atar, “Şürût ve Sicillât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/272; Fahreddin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: İFAV, 2019), 273.

⁶ Şenol Saylan, *Celeddin el-İmâdî’nin Ğureru’s-Şürût ve Dürerü’s-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 101, 640.

Şunu da belirtmek gerekir ki fıkıh tarihinde *şürût*, *sicil* ve *mahzar* terimleri birbirinin yerine sıklıkla kullanılmıştır. Öte yandan Osmanlı bürokrasisinde *mahzar* kavramı zamanla başka bir içerik kazanarak fıkıhtaki anlamından farklılaşmıştır.⁷ Üstelik Osmanlılar, fıkıhtaki mahzar yerine çoğu kez doğrudan *hüccet* kelimesini kullanmışlardır.⁸ Bu yüzden olsa gerektir ki Osmanlı ilmiyesini, yargısını veya diplomatikasını inceleyen çalışmalarda nakil belgeleri müstakil bir vesika çeşidi olarak yer almak yerine hüccetten sayılmıştır.⁹ Fakat bu eserlerde örneği verilen hüccet çeşitleri içerisinde de nakillere rastlanmamaktadır. Belgelerin yaygın kullanımına rağmen böyle bir durumun ortaya çıkması, nakillerin klasik bir hüccetten farklı unsurlar barındırmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Literatürde nakl-i şehâdet *belgelerini* konu edinen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Esasen İslâm hukukunda adli yazışma konusuna hasredilmiş kapsamlı bir çalışma da bilinmemektedir. Konuya genellikle İslâm yargı hukukunu veya Osmanlı dönemi uygulamasını işleyen kitaplarda değinmekle yetinilmiştir. Modern çalışmalar içerisinde meseleye dair en geniş bilgilerin Şenol Saylan'ın doktora tezinde yer aldığı söylenebilir. Saylan, Celâleddin el-İmâdî'nin (ö. 8/14. yy.) *Ğureru's-şürût* adlı eserini inceleyen tezinde, anılan eserden hareketle kadılar arasındaki yazışma konusuna geniş yer ayırmıştır.¹⁰ Hilal Özay "Hüsâm Çelebi'nin Eseri Bağlamında Naklü's-şehâde" adlı makalesinde nakil uygulaması ve adli yazışmayı birbirinden ayırmadan ve genel hatlarıyla meseleyi ele almıştır.¹¹ Hasan Hayta ise "İslâm Yargılama Hukukunda İstinâbe" adlı makalesinde konuyu modern hukuktaki "istinâbe" kavramı ve uygulaması çerçevesinde değerlendirmeyi tercih etmiştir.¹² Ancak her üç çalışma da konunun yalnız teorik yanından bahsetmektedir. Dolayısıyla gerçek hayatta kullanılmış nakil belgelerinin fıkıh, hukuk,

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994), 315; Mehmet İpşirli, "Mahzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

⁸ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 21.

⁹ Örneğin Uzunçarşılı Osmanlı ilmiyesinin kaleminden çıkan başlıca belge türlerini "ilâm ve hüccet"; Kütükoğlu "ilâm, hüccet, vakfiye"; Bayındır ise "ilâm, hüccet, maruz" olarak verir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014), 112; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 345-367; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukûku: Osmanlı Devri Uygulaması* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 27-49.

¹⁰ Saylan, *Ğureru's-şürût*, 101-110.

¹¹ Hilal Özay, "Hüsâm Çelebi'nin Eseri Bağlamında Naklü's-şehâde", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2023), 17-38; Hüsâm Çelebi, *Risâle-i Naklu's-şehâdeti* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 00379-004).

¹² Mustafa Hayta, "İslâm Yargılama Hukukunda İstinâbe", *Mütefekkir* 7/13 (2020), 153-176.

yargı hatta diplomatika tarihinin nispeten karanlıkta kalmış bir unsuru olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Bu çalışma temelde 16. yüzyılın ilk yarısına ait kadı sicillerinde tespit edilen nakl-i şehâdet belgelerini incelemektedir. Bu belgeler, bilindiği kadarıyla türünün en eski örneklerindendir. Daha önceki zamanlarda kaleme alınıp mahkemede kullanılmış nakil belgelerinin varlığı hâlihazırda bilinmemektedir. Zira İslâm ve Osmanlı hukuk tarihinin en önemli ve canlı tanıklarından olan kadı sicillerinin en eskileri 15. asrın son çeyreğine ait birkaç defterdir. Sonraki asrın ilk yarısında ise bu defterlerin miktarı ve coğrafi yayılımı büyük genişleme göstermiştir. Çalışmada incelenen belgeler, işte bu dönemin sicillerinin taranmasıyla elde edilmiştir. Böylelikle örneklemin, tarih bakımından mümkün olduğu kadar geriye götürülmesi amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında 1529-1536 (935-943) yılları arasında Bursa ve Edremit mahkemelerinde kaleme alınmış dört örnek kayıt seçilmiştir. Böylece okuyucunun, çeşitli bakımlardan birbirinden farklı örnekleri görebilmesi hedeflenmiştir. Belgelerden bir tanesinin tam metni, yapılacak incelemeyi kolaylaştırmak amacıyla yeniden yazılmıştır. Metinde fikhî ve diplomatik açıdan önem ve anlam arz eden kısımlar köşeli parantez içinde numaralandırılarak ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda metindeki bölümlerin ve ifade kalıplarının fıkıhtaki, devrin örfi hukukundaki ve belge yazım üslubundaki kökeni ve karşılığı gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bütün bunların anlaşılabilmesi için İslâm ve Osmanlı yargı hukuku ve adliye düzenine dair temel bilgilerin bilinmesi gerekmektedir. Bu gerçekten hareketle makalenin ilk bölümü anılan konuların teorik izahına ayrılmıştır. Böylece örnek belgelerle alakalı tahlil ve açıklamaların, başka bir kaynağa müracaat etmeden anlaşılması hedeflenmiştir.

1. İslâm Hukukunda Yargı ve Adli Yazışma

1.1. İslâm Hukukunda Yargı ve Dava

Yargı ve yargılama (muhakeme) gibi mefhumların İslâm hukukundaki karşılığı genel manada “kazâ”dır. Geniş bir sözlük anlamı yelpazesi bulunmakla birlikte kelimenin ağırlıklı olarak “bir şeyi yapıp sona erdirmek” eylemini dile getirmek amacıyla kullanıldığı söylenebilir.¹³ Yargılama hukuku anlamında kazâyı tarif eden klasik eserlerde, çeşitli hususları öne çıkaran farklı tanımlara rastlanır. *Bağlayıcılık (ilzam)*, *yargılama yetkisi (velâyet)*, *ihtilafların çözmek ve hakka (şerîata) uygunluk* anılan hususların başlıcaları

¹³ Ayrıntılı izahlar için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 8/204; Abdulkirim Zeydan, *Nizâmu'l-kadâi fi ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Amman: Meketbetu'l-Besâir, 1989), 11; Abdurrahman İbrahim Abdülziz Humeyzî, *el-Kadâu ve nizâmuhu fi'l-kitâbi ve's-sünneti* (Mekke: Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 1989), 23-34; Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 21-23.

olarak zikredilebilir.¹⁴ Günümüzde ise bunların tümünü ihtiva edecek şekilde “yetkili kişilerin, insanlar arasındaki ihtilafları, şeriata uygun biçimde ve bağlayıcı nitelikte bir çözüme kavuşturması” benzeri tanımlar öne çıkmaktadır.¹⁵ İslâm hukukunda normal (adi) bir muhakeme süreci şu altı unsurdan meydana gelir: Yargılamayı yaparak karar veren görevli (kadı); davası kabul edilen şahıs (makzî leh); aleyhine karar verilen şahıs (makzî aleyh); yargı kararının dayandığı fikhî hüküm (makzî bih); davaya konu olan mesele (makzî fih) ve yargılama yöntem ve prosedürleri (keyfiyet-i kazâ).¹⁶ Literatürde, mezkûr terimler yerine, benzer anlama sahip *hüküm* kelimesinin türevleri olan “hâkim, mahkûmun leh...” tabirleri de sıklıkla kullanılmıştır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus bir ülkedeki bütün hâkimlerin esasen devlet başkanının vekili statüsünde görev yaptığı olgusudur. Zira İslâm hukuk ve siyaset teorisinde kazâ yani yargı erki, devlet başkanının (imamın, halifenin) temel görev ve yetkilerinden biri kabul edilir. Ülkenin tamamındaki yargı iş ve işlemlerini devlet başkanının bizzat yerine getirmesi mümkün olmadığı için bu vazifesini, vekili olarak atadığı hâkimler eliyle yerine getirir.¹⁷

Bir fıkıh terimi olarak *dava* kavramı, “hâkim huzurunda bir başkasından hakkını talep etmek” şeklinde tanımlanabilir. Kelimenin çoğulu “deâvî” ve “deâvâ” olarak gelir. Anılan talep, bir hakkın tespit ve temini olabileceği gibi haksız bir talep karşısındaki

¹⁴ Çeşitli kazâ tanımları ve her birinde öne çıkarılan hususlar için bk. Ömer b. Abdilazîz b. Ömer el-Buhârî Sadru’ş-şehîd, *Şerhu Edebi’l-kâdî*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhan (Bağdat: Matbaatu’l-İrşâd, 1977), 1/126; Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’ş-şerâi’*, thk. Ali Muhammed Mu’avvez (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2010), 9/83; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevslî, *el-İhtiyâr li ta’lîl’l-Muh-târ*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996), 2/82; Burhânuddîn İbrâhîm b. Alî İbn Ferhûn, *Tabşiratu’l-hukkâm fi usûli’l-akziyeti ve menâhici’l-ahkâm* (Riyad: Dâru âlemi’l-kutup, 2003), 1/9; Molla Hüsrev, *ed-Düreru’l-Hukkâm fi Şerh-i Çureri’l-Ahkâm* (İstanbul: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, 1892), 2/404; Humeyzî, *el-Kadâu ve nizâmuhu*, 35.

¹⁵ Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 21; Nasi Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri* (Ankara: Karahan Kitabevi, 2019), 2.

¹⁶ İbn Ferhûn, *Tabşiratu’l-hukkâm*, 1/21; Alâuddîn Alî b. Halîl Trablusî, *Muînu’l-hukkâm fî mâ yeterdededu beyne’l-hasmeyni mine’l-ahkâm* (Mısır: Bulak Matbaası, 1883), 13, 25, 34-35; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/204-205. Kazânın, esas itibarıyla *hükûmden* ibaret olduğunu nazarı dikkate alanlar bunlar yerine *hâkim*, *mahkûmun leh*, *mahkûmun aleyh*... tabirlerini de kullanmaktadır. Bk. Humeyzî, *el-Kadâu ve nizâmuhu*, 44-45.

¹⁷ Fırat Orğun, *Şerîyye Sicilleri Işığında Erken Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Fetva-Kazâ İlişkisi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 51. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Veliyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldun*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Şam: Dâru Ya’rab, 2004), 402; Ali b. Muhammed İbn Habîb Mâverî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), 52; Ebu’l-meâlî Cüveynî, *el-Giyasi: İslâm’da Başkanlık Sistemi*, çev. Abdullah Ünalan (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016), 154-166.

savunma hakkını ve hak ihlâlinin önlenmesini de içerir.¹⁸ Mahkemeye (kadıya) başvuru olarak hak talebinde bulunan davacıya “müddeî”, davalı kimseye “müddeâ aleyh”, dava konusu olan hakka “müddeâ” veya “müddeâ bih” denir. Tarafları ifade etmek için “hasım” ve “tâlib-matlûb” tabirleri de kullanılır. Bir davanın mahkemede görülüp sonuca bağlanmasına “murâfaa, muhâsame, muhâkeme” gibi isimler verilir.¹⁹ İddia tabiri ise bazı yerlerde *dava*, bazılarında ise *müddeâ* anlamına gelebilmektedir. Bir davanın kuruca unsurları *taraflar* ve *hak* (müddeâ bih) iddiasıdır.²⁰ Davalar, geçerlilik durumları ve mahkemece kabul edilip edilmemeleri bakımından “sahih” ve “fâsid-bâtıl” şeklinde ayrılır. Yakın tarihli yaklaşımlar *sahih-bâtıl-fâsid* şeklindeki üçlü taksimi esas almaktadır. Koşulan hukukî şartları eksiksiz karşılayan davalar “sahih dava” olarak adlandırılır.²¹ Bir hâkim, kendisine gelen bir sahih davayı kabul edip hakkında gerekli yargı prosedürünü işletmekle yükümlüdür.

1.2. İslâm Yargı Hukukunda İspat ve Şahit

İslâm yargı hukukunda “kanuni delil sistemi” esas alındığı için mahkemede geçerli delillerin hangileri olduğu kaynaklarda ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.²² Ayrıca ispat yükümlülüğü davacının, yani bir iddia ve hak talebiyle hâkime müracaat eden tarafın sorumluluğu olarak tayin edilmiştir. Masumiyet karinesi (berâet-i zimmet) ilkesi gereğince kişilerin suçsuzluğu ve başkalarının haklarından beri olması esastır. Dolayısıyla bir hak iddia ederek mahkemeye başvuran müddeînin, iddiasını ispata yarayan kesinlikteki delilleri -ki beyyine ve hüccet olarak adlandırılır- mahkemeye sunması zorunludur. Kendisine yöneltilmiş bir suçlama yahut hak talebine muhatap olan kişi yani müddeâ aleyh ise yemin etmek suretiyle, hakkında meydana gelmiş bulunan töhmeti giderebilir.²³ Beyyine kavramı, klasik dönem fıkıh geleneğinde çoğu kez şahit ile özdeş

¹⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/109; Alâüddîn Muhammed b. Alî Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 510; Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/785; Zeydan, *Nizâmu'l-kadâ*, 109.

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1887), 520 (md. 1613-1615); Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/81-82; Zeydan, *Nizâmu'l-kadâ*, 105.

²⁰ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/81-82; Cevdet Yavuz, “Dâva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/12-13; Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 193-195.

²¹ Trablusî, *Mu'înu'l-hukkâm*, 53; Zeydan, *Nizâmu'l-kadâ*, 110-112; Yavuz, “Dâva”, 9/13-14.

²² Bu şekilde yaygın bir kullanım olmakla birlikte öğretiyi aykırılık teşkil etmeyen ve hâkimin kabul ettiği her türlü argümanın yargısal delil olabileceği de çoğu âlim tarafından ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bk. Ali Bardakoğlu, “İsbat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/492; Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 230. Beyyine başlığı altında bu mevzuya ayrıca değinilmiştir.

²³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 8/418; Zeydan, *Nizâmu'l-kadâ*, 155; Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama*, 75-76.

kabul edilmiştir.²⁴ Buradan hareketle İslâm hukukunda *ikrar* (itiraf) dışındaki başlıca yargısal delillerin *şahit* ve *yemin* olduğu söylenebilir. Yemin deliline bağlı olarak yemin-den kaçınmak (nükûl) da davanın kişi aleyhinde sonuçlanmasını sağlar.²⁵

Şehâdet kelimesi sözlükte “hazır bulunmak, basiret veya gözle görmek, haber vermek” anlamlarına gelir. Yargılama hukukunda ise “bir kimsenin bir başkasında olan hakkını ispat için mahkemede, şahitlik lafızlarını kullanarak bildirimde bulunmak” şeklinde tanımlanır. Şehâdette bulunan kimseye “şâhid” denir; kelimenin çoğulu “şuhûd” olarak gelir. Bir kişiden, davada şahitlik yapmasını istemek “istişhâd”; birini şahit göstermek ise “işhâd” olarak adlandırılır. İki kavramın eş anlamlı kullanımı da söz konusudur. Şahitliğin, tezine muvafık olduğu tarafa “meşhûdun leh”, aleyhine tezahür edene “meşhûdun aleyh”, şahitlik konusu olan şeye de “meşhûdun bih” adı verilir.²⁶ Şahitlikte aranan yeter sayı (nisap), dava konusuna göre değişiklik gösterse de genel kural iki erkeğin veya bir erkek ile iki kadının şahitliğinin gerekli olduğudur. Buna mukabil zina suçunun ispatı için en az dört erkeğin şahitliği aranır.²⁷ Şahitlik, İslâm yargı hukukundaki en güçlü ispat vasıtasıdır. Her hâkim, iddiasının haklılığını, gerekli vasıfları haiz yeterli sayıdaki şahitle kanıtlayan kişinin lehine hüküm vermek zorundadır.²⁸

Bir şahitliğin mahkemede geçerli delil sayılabilmesi için bazı şartların karşılanması gereklidir. Olaya şahit olan kişi, o esnada akli melekesi yerinde yani âkıl olup deli ya da küçük çocuk olmamalıdır; görme yetisine sahip bulunmalıdır. Ayrıca olaya, bizzat kendisi görmek suretiyle (muayeneten) tanıklık etmiş olmalıdır. Fakat bazı durumlarda dolaylı tanıklık (tesâmu‘) da bu kabilden sayılır.²⁹ Şahitliğin edası sırasında da şahidin buluş, akıl; görme ve ifade (nutk) yetisinin sıhhati ve hürriyet şartlarını taşıması gerekir. Ayrıca şahitler mahkemeye davet edilerek şahitlik yapmaları istenmiş olmalıdır. En

²⁴ Örneğin Tehânevî, beyyinenin fukaha nezdinde *şahit* demek olduğunu belirterek Eşbâh’tan şu alıntıyı yapar: “Hüccet üç kısımdır: Beyyine, ikrar ve nükûl.” Tehânevî, *Keşşâf*, 357.

²⁵ İslâm yargı hukukundaki deliller ve ispat yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zeydan, *Nizâmu’l-kadâ*, 155; Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 231; Bardakoğlu, “İsbat”, 22/492-493.

²⁶ Kemal Yıldız, *İslâm Yargılama Hukukunda İsbat Vasıtası Olarak Şahitlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 27-31; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/118-119; H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278; Zeydan, *Nizâmu’l-kadâ*, 163-165.

²⁷ Şahitlik nisabı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Burhânuddîn Mahmûd b. Ahmed Buhârî, *el-Muhîtu’l-Burhânî fî fıkhi’n-Nu’mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004), 8/308; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/123; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/140-141; Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama*, 121.

²⁸ Yıldız, *Şahitlik*, 39.

²⁹ Birinci derece akrabalık ilişkileri hakkındaki toplumsal bilinirlik; birinin *cenaze törenine* şahitliğin onun *ölümüne* şahit olmak; birinin *düğününe* şahitliğin onun *evliliğine* şahit olmak gibi kabul edilmesi bu türdendir. Bk. Yıldız, *Şahitlik*, 45-47; Aîşe İsa Şahî - Muhammed Ali Semîran, “Şehâdetu’n-nakli fî’l-fıkhi’l-İslâmiyyi ve’l-kânûnî’l-vad’iyyi”, *Mecelletu Câmiâtu’s-Şârîka* 16/2 (2019), 670.

önemli şartlardan biri de şahitlerin “adalet” vasfını taşımasıdır.³⁰ Kişinin adaletini tespit noktasında net ve herkesçe kabul edilmiş bir ölçütten söz etmek mümkün değildir.³¹ Genel olarak “farzları yerine getirdiği ve büyük günah işlemediği açıkça bilinen, iyiliği kötülüğünden fazla olan” kimsenin adil kabul edildiği söylenebilir. Pezdevî’ye (ö. 482/1089) nispet edilen bu ölçüt, Osmanlı Devleti döneminde genel kabul görüp uygulamada esas alınmıştır.³²

Hâkimin, bir şahidin adil olup olmadığını öğrenmek için yaptığı inceleme ve soruşturmaya “tezkiye” adı verilir. Güvenilir kimselerin, şahit hakkında olumlu görüş bildirmelerine “ta’dîl”, olumsuz görüş bildirmelerine ise “cerh” denir. Tezkiyeyi yapan kişi “müzekkî” veya “muaddil” olarak adlandırılır.³³ Tezkiye gizli (sırrî, mestûre) ve açık (alenî) olmak üzere iki farklı yolla yapılabilir.³⁴ Taraflardan biri şahitlerin adaletine yönelik itirazda (cerh ve ta’n) bulunabilir. Buna istinaden veya doğrudan kendi inisiyatiyle hâkim, doğru söylediğine dair şahitten yemin etmesini talep edebilir.³⁵

1.3. Nakl-i Şehâdet Kavramı

İslâm hukuk doktrini, hukukî ve adli işlemlerde, esasen gerçek kişileri muhatap alır ve işlemlerin, kişilerce bizzat gerçekleştirilmesini ister. Bu olgunun altında yatan sebeplerin başında, İslâm’ın doğduğu devrin şartları ve imkânları gelir. Bu hususun yansımaları, yargılama (usul) hukuku olan *kazâ* ile ilgili hükümlerde de kendisini gösterir. Zira İslâm hukukunda asıl olan, bir davadaki tarafların yani *müddeî* ile *müddeâ aleyhin* asaleten veya vekilleri aracılığıyla duruşmada hazır bulunmasıdır. Aynı ölçüt, *şahitler* için de şart kılınmıştır. Onlar da mahkemede bizzat hazır bulunmalı ve dava konusu olan meseleye tanıklık ettiklerini beyan etmelidirler. Böyle olmakla birlikte İslâm hukukçuları hayatın olağan akışı içerisinde baş gösteren ihtiyaçları ve zorunlu halleri göz önünde bulundurarak bazı istisnalara izin vermişlerdir. Bu istisnalardan biri *nakl-i şehâdet* olarak bilinen *dolaylı şahitlik* tir.

³⁰ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 9/5-15; Haskefî, *Dürri’l-muhtâr*, 483; Atar, *İslâm Yargılama Hukuku*, 242-244. Şahitliğin şartları hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Yıldız, *Şahitlik*, 43-87.

³¹ Mezheplerin adalet tanımı ve ölçütleri hakkında geniş bilgi için bk. Şuveyş Hizâ’ Alî Mehâmîd, *Adâletu’s-şâhidi fi’l-kazâi’l-İslâmî* (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1995), 71-93.

³² Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 9/18. Ebussuûd Efendi’nin konuyla ilgili iki fetvası için bk. Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 136.

³³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/119; Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/77.

³⁴ Mehâmîd, *Adâletu’s-şâhid*, 379-431; Yıldız, *Şahitlik*, 92-94; Hasan Doğan, “İslâm Muhakeme Hukukunda Ta’dîl ve Tezkiye”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 9-20.

³⁵ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/120; Başoğlu, “Tezkiye”, 41/78.

Nakl-i şehâdet uygulamasında bir davanın şahidi, o davaya bakan hâkimin dışındaki bir hâkimin huzurunda davaya dair şahitliğini dile getirir. Şahitlik şartlarını haiz iki kişi de onun bu şahitliğine şahitlik ederler ki buna “eş-şehâdetu ale’ş-şehâdet” denir. Sonrasında bu ikincil (fer’) şahitler, dava hâkiminin mahkemesine gelir ve asıl şahitlerin, davalı aleyhine tanıklık ettiğini beyan ederler. Böylece asıl şahitler, davanın görüldüğü mahkemede bizzat hazır bulunmadan davadaki şahitlik görevini yerine getirirler. Ne var ki bu uygulamaya, zorunlu haller göz önüne alınarak izin verildiğinden geçerlilik kazanması için belirli şartların yerine gelmesi lazımdır.³⁶

Dava şahitlerinin, mahkemede hazır bulunmaksızın şahitliklerini ifa etmesine imkân tanıyan ikinci yöntem, kadılar arasında gerçekleştirilen yazışmadır. Bu yöntemde, dava hâkimi olmayan bir kadı, kendisi veya vekili hazır bulunmayan bir şahıs aleyhine huzurunda ifa edilen şahitliği kayıt altına alır ve durumu, düzenlediği yazılı bir belge ile davaya bakan hâkime yollar. Şahitlik şartlarını haiz iki kişinin taşıdığı bu belge, dava hâkimi tarafından teslim alınınca bu kişiler belgenin orijinalliğine ve içeriğinin doğruluğuna şahitlik ederler. Yazılan bu evraka *kitâb-ı hükmî*; evrakı yazan kadıya *hâkim-i kâtib*; yazışmanın muhatabı olana ise *hâkim-i mektûbun ileyh* adı verilir. Davaya konu mesele hakkında mahkemede şahitlik eden kimselere *asıl şahit* (şühûdü’l-asl); gönderilen belgenin gerçekliğine ve orijinalliğine, muhatap hâkim huzurunda tanıklık eden kimselere da *yol şahidi* (şühûdü’t-tarîk) denir.³⁷

Nakl-i şehâdet yönteminde olduğu gibi *kitâbu’l-kâdî ile’l-kâdî* uygulaması da genel kurala (kıyasa) aykırı şekilde câiz görülmüştür. Çünkü bazen el yazıları ve mühürler taklit edilebilir. Ayrıca insanların el yazıları ve mühürleri birbirine benzeyebilir. Öte yandan bir hâkimin, yargı bölgesi dışında kalan kişiler üzerinde yargılama yetkisi yoktur. Üstelik sıhhatli şahitler, dava hâkiminin huzurunda şahitliklerini yazıyla bildirdiklerinde bu geçerli olmazken bir başka kimsenin, onların şahitliğine dair yazdıkları evleviyetle geçersiz olmalıdır. Buna rağmen mezkûr uygulamanın geçerli bir ispat yöntemi olduğu hususunda -Hanefîlere göre- icmâ bulunmaktadır. Bu cevazın altında yatan sebep ise toplumsal ihtiyaçlardır. Zira bazen davalı veya şahitler, farklı beldelerde bulunur ve onları bir araya getirmek yahut sorunu nakl-i şehâdet yönteminden istifadeyle çözmek mümkün olmayabilir. Bunlardan başka gerekçeler de mevcuttur. Şayet anılan

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Orğun, “Nakl-i Şehâdet”.

³⁷ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi’l-kutubi, 1997), 14/79-81; Trablusî, *Mu’înu’l-hukkâm*, 115; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/234.

hallerde bu gibi yöntemlere başvurulmazsa çeşitli hak kayıpları yaşanır ki bu husus, adalet idesinin zarar görmesine yol açar.³⁸

Birçok klasik fıkıh kitabının, kadılar arasındaki bu yazışmayı doğrudan nakl-i şehâdet uygulamasının yazıya dökülmüş hali olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu özdeşlik, dönemin şartları gereği davalarda kullanılan başlıca ispat vasıtasının şahitlik olmasından ileri gelmektedir. Zira beyyine kavramı, modern öncesi dönemde eser kaleme alan çoğu âlim tarafından şahitlikten ibaret sayılmıştır. Ancak hayat şartlarındaki farklılaşmaya bağlı olarak beyyine kavramının içeriği de değişime uğrayıp çeşitlenmiştir. Nitekim Mecelle’de, kesin yargısal delillerin tamamı beyyine olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kadılar arasındaki yazışmaya verilen izni, şahitliğin nakliyle sınırlandırmak, günümüz gerçekleri ve şartları açısından isabetli olmaz.

1.4. İslâm Hukukunda Adli Yazışma

Adli yazışma kavramı “adalet teşkilatı içerisinde gerçekleştirilen resmi yazışmalar” şeklinde tanımlanabilir. Bu yazışmalar, büyük oranda adalet hizmeti sunan kişi ve makamlar, bir başka ifadeyle adalet sisteminin özneleri arasında yapılır. Ancak adli hizmet alan kişilerce resmi makamları muhatap alacak şekilde yazılan belgeler de kavramın kapsamına dâhildir. Yazılı tarih boyunca farklı toplumlarda bu minvalde değerlendirilebilecek çeşitli belgeler kullanılmıştır. Fakat Sanayi Devrimi sonrasında, özellikle günümüzün şartları, sorunları, örgütlenme biçimleri ve imkânları yazışmaların hem türünde hem de miktarında, öncesiyle mukayese edilemeyecek derecede artışa yol açmıştır. Günümüzde adli yazışma olarak nitelenen belgelerin öne çıkanları *dilekçe*, *davetiye*, *makbuz*, *müzekkere* ve *istinâbe* (talimat) şeklinde sıralanabilir.³⁹

Klasik dönem olarak ifade edilen Tanzimat öncesinde İslâm ve Osmanlı hukuk tarihinde karşımıza çıkan adli yazışma örnekleri son derece azdır. Zira devrin koşulları, imkânları, yazının hayattaki yerini oldukça sınırlı düzeyde tutmuştur. Bunların başlıcaları *dilekçe*, *mektup* ve *nakl-i şehâdet* belgeleri olarak ifade edilebilir. Dilekçeler, günümüzde olduğu gibi vatandaşlarca adli makamlara verilen ve onların şikâyet yahut taleplerini içeren evraklardır. Tarih boyunca *istidâ*, *arzuhal*, *arîza* gibi adlarla da anılmıştır. Mektuplar, kadınların birbiriyle veya bir müftü vb. ile çeşitli meseleler hakkında gerçekleştirdikleri yarı resmî yazışmalardır. *Nâme* ve *kitâb* olarak da isimlendirilmişlerdir.

³⁸ Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/129-130; Trabluşî, *Mu'înu'l-hukkâm*, 115; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/234.

³⁹ Adli yazışma kavramı ve adli yazışma türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ejder Yılmaz - Ümit Yılmaz, *Hukuk Rehberi: Adli Yazı ve Yazışma Usulleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995); Adem Albayrak - Zeynep Açı Albayrak, *Adli Yazışmalar* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020).

Modern çalışmalarda bir Osmanlı mahkemesinin kaleminden çıkan üç tür belgeden söz edilmektedir. Bunlar *ilâm*, *hüccet* ve *vakfiye*dir. Vakfiye, adında saklı olduğu üzere, sadece vakıf konusuna mahsus olup bir vakfın tescili için yazılan belgedir. İlâm, mahkemenin bir davada yaptığı yargılamayı ve verdiği kararı ihtiva eden vesikadır. Hüccet ise mahkemenin noterlik fonksiyonunun sonucu olup hüküm içermez. Taraf-larca üzerinde anlaşılan ve onaylanan bir durumu tespit edip kayıt altına alır. Alışveriş, sulh, azat, kiralama, hibe, teslim-tesellüm gibi birçok konu gibi şahitlik de hüccetlere konu olmuştur.⁴⁰ Bu bakımdan nakl-i şehâdet belgelerinin ayrı bir belge türü olarak mü-lahaza edilmediği görülmektedir.

1.4.1. Yazışmanın Geçerliliği İçin Aranan Şartlar

Gerekli şartları haiz bir nakl-i şehâdet belgesinin (diğer adıyla *kitâb-ı hükmîn*) mahkemede geçerli bir delil olduğu ve dava hâkiminin kararını buna isnat edebileceği konusunda İslâm hukukçuları görüş birliği içerisinde. Bu hususta ayet ve hadislerden başlamak üzere çeşitli şer'î kaynaklardan deliller bulunmaktadır.⁴¹ Âlimlerin ayrıştıkları nokta ise sözü edilen şartların neler olduğu hususudur. Kadılar arası yazışma, nakl-i şehâdetin yazılı belge kullanılarak icra edilen şekli olduğu için nakl-i şehâdetin cevazı için gerekli görülen şartlar bu yöntemde de aranır. İslâm hukukunun içtihadı dayalı yapısı gereği her biri hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabul gören şartlar şöyle sıralanabilir: 1. Davanın konusu had ve kıyas dışında bir mesele olmalıdır. 2. Şahitliğin doğrudan ifa edilmesini engelleyen *uzaklık*, *ölüm*, *hastalık*, *hapis*, *kayıplık hali* ve *güvenlik endişesi* gibi bir özür var olmalıdır. 3. Davanın asıl şahitlerinin rızası bulunmalıdır. 4. Şahitler, şahitlik yapmaya ehil olmalı ve gerektiğinde tezkireleri yapılmalıdır.⁴² Sayılanlardan ayrı olarak kadılar arasındaki yazışmanın geçerli bir yargı delili kabul edilip bağlayıcı hale gelmesi için yazışma evrakında aranan şartlar ise şunlardır:

1. Yazışma, resmen görevlendirilmiş hâkimler arasında gerçekleştirilmelidir. Dolayısıyla o an için resmi görevi bulunmayan kadılar belge tanzim edemez. Çünkü bir kadı, ancak yetki sahasına giren yerleşim yerlerindeki davalar veya kişiler hakkında resmi yazışma yapabilir. Bu noktadan hareketle, yazışmanın muhatabı durumundaki hâkimin de belgenin yazıldığı tarih itibarıyla resmen görevde olması şarttır. Hanevîler, muayyen bir hâkimin ismine hitaben yazılan belgeye dayanarak bir başka hâkimin resmen vazifeli olsa bile, karar vermesini câiz kabul etmezler. Fakat Şâfiîler ve Hanbelîler,

⁴⁰ Ayrıntılar için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 112; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 341-367; Bayındır, *Muhâkeme Hukûku*, 27-51.

⁴¹ Konuya dair nakli ve akli deliller için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/73-74; Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/129-130.

⁴² Şartların ayrıntıları hakkında bk. Orğün, "Nakl-i Şehâdet", 68-70.

muhatap hâkimin makamına azil veya ölüm gibi sebeplerle bir başkasının atanmasını, gelen belgenin yargısal işlevini yerine getirmesi açısından bir sorun olarak görmezler.⁴³

2. Belgenin ilgili hâkim tarafından yazıldığına dair kesin delil bulunmalıdır. Klasik kaynaklarda bu ilke genellikle iki adil şahsın şahitliği şeklinde açıklanır.⁴⁴ Dönemin belgelerinde bu kıstas *yol şahitleri* eliyle yerine getirilmiş görülmektedir. Hanefilere göre söz konusu şahitlik, belgenin hem gerçekliği hem içeriği hem de yazan hâkime aidiyeti hususunda olmalıdır. O yüzden hâkim, belgenin içeriğine şahitleri muttali kılmalı, gerekirse bir nüsha da onlara yazıp vermeli; mühürleme işlemini de onların gözü önünde yapmalıdır. Böylece sonradan değiştirilmiş olabileceğine dair şüphelere mahal verilmemiş olur. Ebû Yusuf'un ikinci kavlinde ise bunlara gerek olmayıp hâkimin belge ve mührün kendisine aidiyeti hakkında şahit tutması ve onların da bunu kabulü yeterlidir.⁴⁵ Hanbelî âlimleri de Hanefîler gibi belgenin hâkime aidiyetine dair şahitliği yeterli görmekle birlikte ayrıca içeriğe yönelik şahitlik edilmesinin evla olduğunu söylerler. İmam Şâfiî ise söz konusu işhâdın *hâkim üzerine* yani onun belgeyi kaleme alışı hakkında olmasını yeterli sayar. Öte yandan hem selef hem de halef ulemasından pek çok isim, hakkında şüphe duyulmayan yazışma belgelerin kabulü için beyyineye ihtiyaç olmadığını da söylemiştir. Bazıları ise belge üzerindeki mühür ve tanımlayıcı ifadelerin, muhatap hâkim tarafından tanınırlığını bu noktada yeterli görmüştür.⁴⁶

3. Dava konusu anlaşmazlığın tarafları, belgeye konu şahitler, belgeyi yazan ve belgenin muhatabı olan yargı mercileri karışıklığa ve şüpheye mahal bırakmayacak açıklıkta tanımlanmalıdır.⁴⁷ Klasik fıkıh kaynaklarında bir kimsenin tarifi *kendisinin ve babasının (bazılarına göre dedesinin de) ismi, dış görünüşü (hilyesi) ve toplumda bilinen nisbelerini yazmak* olarak ifade edilmektedir. Fakat yapılan izahlardan, asıl maksadın şahısları ve mansıpları diğerlerinden ayırt edecek ve karışıklığa mahal bırakmayacak şekilde belirgin hale getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin muhatabı olan hâkimin ismi yerine veya onunla beraber örneğin “filan yerde görevli hâkim” veya “belgenin kendisine ulaştığı tüm hâkimler” şeklinde kapsamlı ve genel bir hitap ifadesi de tercih edilebilir.⁴⁸

⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/81-83; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/235.

⁴⁴ İbn Ferhûn, *Tabsıratu'l-hukkâm*, 2/39.

⁴⁵ Sadru's-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, 3/278-280, 286-287; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/236.

⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/79-80.

⁴⁷ Burhanettin Buhârî'nin şartları özetlediği şu ifadesi, bilinirliğin önemini özet bir şekilde ortaya koymaktadır: *Kadı belgesi; bir bilinenen (yazan hâkim) bir bilinene (muhatap hâkim), bir bilinenin (müddei) bir bilinen-deki (müddeâ aleyh) bir bilineni (müddeâ bih) için yazılmalıdır*. Bk. Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/132.

⁴⁸ Trablusî, *Mu'înu'l-hukkâm*, 116-117; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/235. Tanıtıcı ifadeler meselesiyle ilgili izahlar ve muhtemel seçenekler için ayrıca bk. Sadru's-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, 3/283-289; Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/133-139.

Bu tercihin, yazışmanın maksadına ve işlevini yerine getirmesine daha fazla hizmet edeceği açıktır. Zira belge mahkemeye ulaşana kadar geçen süre zarfında muhatap hâkimin görevinden ayrılması halinde belgenin geçerliğini yitirmesi tehlikesini bertaraf etmektedir.

4. Hâkim, konuyla alakalı kendisinde var olan malumatı (ilmu'l-kâdî) değil, müddeînin, davasına medar olmak üzere mahkemeye sunduğu beyyineyi -ki geçtiği üzere çoğu kez şahitlik demektir- belgeye yazmalıdır. Çünkü normal yargılamalarda da hâkimler, kendilerinin davaya ilişkin bilgilerine dayanarak hüküm veremezler. Ancak hâkimin bir yargılama sürecinde edindiği bilgiye dair başka bir hâkime yazıp yazamayacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur.⁴⁹

5. Belgenin tanzim tarihi, daha doğrusu oturumun ve kayda alınan şahitliğin gerçekleştiği tarih yazılmalıdır. Zira borç, kira ve satış gibi işlemlerden kaynaklı çeşitli hakların tahakkukunda tarihler önem arz eder. Ayrıca hâkimlerin resmen görevde bulunup bulunmadıkları hususunda ortaya çıkabilecek muhtemel ihtilaflar da yine ilgili tarihlerin bilinmesiyle çözüme kavuşturulabilir.⁵⁰

1.4.2. Belgenin Teslimi ve Sonrasında Yapılacak İşlemler

Adli yazışmanın muhatabı olan hâkim, kendisine gelen evrakın muhtevasına ve bir başka hâkimden geldiğine dair şüphe duymuyorsa alır almaz belgeyi açabilir. Çünkü Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, belgenin kabulü ve açılması için karşı tarafın hazır bulunuşunu, evla kabul etmekle birlikte şart saymazlar. Ancak hâkim, davalı hazır bulunmadıkça evrakın içerdiği iddia ve delili kabul edemez. Çünkü İslâm hukukunda dava yargılaması, tarafların şahsen veya vekâleten hazır bulundukları bir duruşmada yapılabilir. Adli yazışmaya sebep olan mazeretler, duruşmada hazır bulunmalarını mümkün kılmadığı için asıl şahitler, gönderilen belge vasıtasıyla hükmen orada hazır kabul edilirler. Ancak davalı taraf hususunda böyle bir durum mevzubahis olmadığından şahsen yahut vekâleten duruşmaya katılmalı, hakkındaki iddiayı ve ilgili delilleri dinlemeli ve bunlara karşı savunmasını yapmalıdır.⁵¹

Belirtilen çerçevede duruşmada hazır bulunan davalıya, gelen evraktaki iddialar okunur, talep ederse belge de kendisine gösterilir. Şayet davalı bunları kabullenirse yani *ikrar* ederse davacının belgede yer alan delillerini okumaya gerek kalmadan hâkim davayı neticelendirir. Nitekim 2 numaralı örnek belgenin hemen altında davalının, gelen nakil belgesini kabulü üzerine verilmiş bir kararın kaydı yer almaktadır. Belgenin

⁴⁹ Trablusî, *Mu'înu'l-hukkâm*, 116, 119.

⁵⁰ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 8/236.

⁵¹ Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/142-143.

gerçekliğini kabul etmezse devreye yol şahitleri girer. Dava hâkimi, şahitlerin adaletinden şüphe ederse haklarında gerekli tezkiyeyi yapabilir. Şayet davalı, gelen belgenin içeriğindeki iddiayı reddederse bu kez ondan delil getirmesi istenir. Eğer belgedeki asıl şahitlerin şahitliğe ehil olmadıklarını öne sürerse belgeyi yazan hâkimin, şahitlerin ta'dîl ve tezkiyesini gerçekleştirip gerçekleştirmediğine bakılır. Eğer ta'dîl ve tezkiye yapılmış olduğu halde şahitlere yönelik itirazları varsa (cerh) buna yönelik delil sunması istenir.⁵² Aksi halde hâkim, nakil belgesini geçerli ve muteber kabul eder.

1.5. 16. Yüzyıl Osmanlı Yargısında Nakl-i Şehâdet

İslâm yargı hukukunun ve Osmanlı adli sisteminin işleyişini takip etme sadesinde müracaat edilen en önemli arşiv belgesi türünün kadı sicilleri/divanları olduğu söylenebilir. Bizzat hâkimlerin veya onların maiyetindeki görevlilerin kaleminden çıkmış metinleri içeren bu defterler, davalarla ilgili kararların yanında muhakeme süreçlerinde yaşananları da tespit etme imkânı sunmaktadır. Osmanlı arşivlerindeki en eski kadı sicilleri 15. asrın ikinci yarısında Bursa'da tutulmuş olanlardır. 16. asrın hemen öncesinden günümüze yaklaştıkça çeşitli Anadolu mahkemelerinin ve İstanbul çevresindeki beldelerin defterleri de onlara eklenmektedir.⁵³

Siciller incelendiğinde anılan yüzyıllarda Osmanlı yargı teşkilatında görevli hâkimlerin yargılamalarını gerçekleştirirken nakl-i şehâdet uygulamasına sıklıkla başvurdukları görülür. Bir örnek vermek gerekirse 1563 (970-971) yılına ait olan 2 numaralı Balat kadı sicili toplam 546 kayıt içermektedir. Bunların önemli bir kısmını ceza veya hukuk yargılaması vasfı taşımayan vakfiye tescili ve çeşitli noterlik işlemleri oluşturmaktadır. Buna rağmen defterde nakl-i şehâdet belgesine atıfta bulunulan 14 dava kaydı yer almaktadır.⁵⁴ Öte yandan normal mahkemelerin yanı sıra yüksek yargı (mezâlim) işlevi gören Dîvân-ı Hümayun'a da bu belgelerin sunulduğunu ve orada dikkate alındığını gösteren arşiv kayıtları mevcuttur.⁵⁵

⁵² Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 8/142-143.

⁵³ Osmanlı kadı sicillerinin toplu bir kataloğu için bk. Ahmet Akgündüz - Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (ed.), *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988). Bursa sicilleri için ayrıca bk. Mefail Hızlı, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 367-426.

⁵⁴ Nakl-i şehâdetin kullanıldığı sicil örnekleri için bk. Mehmet Akman, *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM, 2011), 78, 92, 100, 103, 230.

⁵⁵ Divan'a sunulan bir nakil belgesine göre hüküm verilmesinin istenmesi hakkındaki mühimme kaydı için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *46 Numaralı Mühimme Defteri* [A.DVNS.MHM.d.], No. 46, 8/12.

2. 16. Yüzyıl Nakl-i Şehâdet Belgeleri

Nakil uygulamasının yoğun kullanımına rağmen anılan dönemden günümüze ulaşmış müstakil bir nakl-i şehâdet belgesinin varlığı bilinmiyor. Dolayısıyla bir kâğıda yazılıp ilgili kadıya gönderilmiş orijinal bir arşiv vesikasının kendisini inceleme imkânı bulunmamaktadır. Buna karşılık birçok kadı sicilinde, orijinal metni ve bütün unsurlarıyla eksiksiz şekilde deftere derç edilmiş nakil belgesi suretleri mevcuttur. Onlardan dört tanesinin görselleri çalışmanın ekinde sunulmuştur. Bu bölümde içlerinden bir tanesi ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Kolaylıkla okunup anlaşılabilmesi için belgenin metni yeniden yazılmıştır. Metindeki temel bölümler ve fikhî açıdan anlam taşıyan ifadeler numaralandırılmıştır. Numaralı kısımların her biri ayrıntılı şekilde tahlile tabi tutularak fıkıh teorisindeki karşılığı ve teknik anlamı izah edilmiştir.

1 numaralı görseldeki nakl-i şehâdet belgesinin sureti şöyledir:

[1] هذا صورة نقل الياس من محمود وشريكه رمضان بن خليل

[2] السبب الداعي الى تحرير هذا الكتاب الشرعي و ارساله هو انه قد شهد للنقل و التحويل [3] في محل الجرح و التعديل [4] محمود بن خليل و حاجي جعفر بن محمد [5] عقب الاستشهاد الشرعي [6] والدعوى الصحيحة [7] الصادرة الشرعية عن حامل هذا الكتاب الياس من محمود و رمضان بن خليل الضابطي الاوابق الواقع في قضاء بروسه و كنه بطريق الاشتراك عن غرة ذي القعدة من سنة ثلث و ثلاثين و تسعمائة الى سنة كاملة [8] بان المدعين المذكورين قد سلما الي شاه قولي بن مسعود الساكن الآن في قرية جوكلو من توابع قضاء ميخاليج الذي هو اخذ سابقا في السنة المذكورة حصة الياس بن عبد الله الفارس بطريق المقاطعة التي وقعت في القضائين المذكورين على مبلغ و أحد منهما العبدین الآبقين المدعويين المذكورين عبدالله و بوان بن عبدالله على حصته العائدة له و حليتهما مذكورتان في السجل و هما اي العبدین المذكورتين الموصوفتين في يد شاه قولي المذكور [9] شهادة صحيحة شرعية و مقالة صريحة مرعية [10] بعد التحليف العادي و التزكية الشرعية [11] انهى حقيقة الحال و مصدوقة المقال عن الطلب و السؤال الى [12] اعلم قضاة المسلمين و اكرم ولاة الموحيدين معدن الفضل و اليقين وارث العلوم الأنبياء و المرسلين المخصوص بعناية الملك القادر المعين [13] اعني الحاكم بقضاء المذكورة و الى كل من يصل اليه الكتاب من الأصول و النواب [14] خفف عنهم يوم الحساب [15] فالأموال من كرمهم العميم و لطفهم الجسم الإنعام بالقبول و العمل بما يحويه بالمدلول نيلا به الثواب من الملك الوهاب [16] جرى ذلك و حرر في غرة جمادى الآخر لسنة احدى و أربعين و تسعمائة [17] (شهود الطريق)

[18] حرره (ب) عون الله محمد بن لطف الله عفي عنهما المبتلى بقضاء كته^{٥٦}

⁵⁶ Bursa Şer'iyye Sicil Defteri-A/52 (941-942), Osmanlı Arşivi (BOA), No. MŞH.ŞSC.d.2508, 16b.

[1] Başlık. Bu cümle, sicile sureti işlenen metni kısaca tanıtmak, türü ve içeriği hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmaktadır. Burada “Bu, İlyas bin Mahmud ve ortağı Ramazan bin Halil’in naklinin suretidir.” demek suretiyle anılan amaç gerçekleştirilmiştir. Diplomatik alanındaki çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla başlık, hüccetlerin dolayısıyla nakil belgelerinin standart unsurlarından (erkânından) biri değildir. Nitekim 2 numaralı örnekte başlık yer almazken 4 numaralıda yalnız “nakil” şeklinde, belge türünü belirten bir başlık vardır. Bunlara bakılarak başlık bölümünün, orijinal belgedeki metnin bir parçası olmadığı söylenebilir. Sicile işlenen kaydın mahiyetini ve muhtevasını anlatmak için ilave edilmiş olması muhtemeldir. Daha zayıf bir ihtimal, başlığın normalde hüccete yazıldığı ama 2 numaralı örnekte sicile kaydedilmediği veya 4 numaralıda eksik kaydedildiğidir. Ancak bu özensizlik bile temel bir rükün olmadığını kesin şekilde ortaya koymaktadır.

[2] Başlangıç. Geride belirttiğimiz ihtimaller muvacehesinde bu bölüm, nakil metninin ilk rüknü kabul edilmelidir. Hüccetlerin ana unsurlarından biri olan başlangıç kısmı, belgenin yazılış gerekçesinin belirtildiği bölümdür.⁵⁷ Nitekim buradaki cümle, “kitâb” olarak ifade edilen belgenin ne maksatla kaleme alınıp (تحریر) muhataba gönderildiğini (ارسال) belirtmektedir. Başlangıç formülünde gerekçe-neden kelimesini karşılamak için çoğunlukla “sebeb”, “dâ’î” ve “bâ’is” kelimeleri tercih edilmektedir. Gerekçenin kendisi ise genelde “...şudur/budur ki...” anlamına gelen “هُوَ أَنَّهُ” ibaresinin peşinden serdedilir. 3 numaralı örnekte olduğu gibi şayet metin Türkçe yazılmışsa “huve ennehû” yerine “...oldur ki” denilmektedir. İncelenen örnekteki gerekçe, “شَهِدَ لِلنَّقْلِ وَالتَّحْوِيلِ” ifadesinde belirtilmiş olup adı geçen kişilerin “nakil (tahvîl de aynı anlamdadır) maksadıyla şahitlikte bulunması” olarak ifade edilmiştir.

[3] Mekân. Şahitliğin gerçekleştiği mekân dile getirilir. Ancak örneklerin hiçbirinde belirli bir mekândan söz edilmez. Onun yerine standart biçimde “فِي مَحَلِّ الْجَرَحِ وَالتَّعْدِيلِ” (cerh ve ta’dîl mahallinde) ifadesi yer alır. Bu sözler aynı zamanda şahidin adaletine yönelik itiraz ve soruşturmanın gerçekleştiğini dolaylı olarak dile getirmektedir. Buradan hareketle bu kalıbın, dönemin nakil yazım geleneğinde bir üslup haline geldiği söylenebilir.

[4] Şahitlerin kimliği. Belgeye konu olan şahitliği ifa eden şahısların takdim edildiği kısım olup genel manada adli belgelerin standart rükünlerinden biridir. Takdim işleminde şahitlerin adları, baba adlarıyla hatta bazen dede adlarıyla birlikte yazılır. Böyle yapmak, klasik devirlerde kişileri tanımlamada başvuru olan temel bir yöntemdir.

⁵⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 352.

Devrin bir diğer tanıtım aracı ve adli belgelerin standart ifadelerinden olan kişinin yaşadığı belde veya köyü zikretmek⁵⁸ ise bu belgede tercih edilmemiştir. Belgedeki şahitler Mahmud bin Halil ve Hacı Cafer bin Mehmet adlı kimselerdir. Bu belgede bulunmasa da diğer üç örnekte olduğu gibi isimlerden önce, yerine göre onların *Müslüman, erkek, adil ve güvenilir* kimseler olduğu yönündeki bilgilere yer verilir. Bunun için de “min” edatının peşinden “الغدول / الثقة / المسلمين / المؤرخدين / الرجال” sıfatlarından bir yahut birkaçı yazılır.

[5] Şahitlik talebi. Geride belirtildiği üzere şahitliğin geçerliliği için şahidin mahkemeye davet edilmesi ve şahitlik etmesinin istenmesi şarttır. Nakil belgelerinin tamamında var olan bu bölüm, mezkûr şartın karşılandığını belirtme amaçlıdır. Zira metindeki “عَقِيبُ الْإِسْتِشْهَادِ الشَّرْعِيِّ” ibaresi “şer’î şahitlik talebinden (istişhâddan) sonra” demektir. Kalıbın bir diğer versiyonunda “akîbe” yerine, aynı anlamdaki “gıbbe” kelimesi kullanılır ki 2, 3 ve 4 numaralı örneklerde bu tercih edilmiştir. Bazense onun yerini yine aynı anlamdaki “ba’de” alabilmektedir. “Şer’î” sıfatı ise “istişhâd” kavramının sözlük anlamıyla değil hukuki bir terim olarak yazıldığını belirterek şüpheyne ve itiraza mahal bırakmamak maksatlıdır.

[6] Davanın niteliği. Şahitliğin hukuken ve kanunen geçerli bir dava kapsamında ifa edilmesi lazımdır. Aksi halde gerekli şartları sağlamış olsa bile şahitlik, davanın geçersizliği nedeniyle sonuç doğurmaz. Metindeki “الدَّعْوَى الصَّحِيحَةُ” yahut benzeri kalıplar, yargılaması yapılan davanın meşru ve geçerli bir dava olduğunu belirtmek içindir. Bunda ve diğer iki örnekte olduğu gibi dava kelimesinin ikinci sıfatı olarak “الشرعية” kelimesi de sıklıkla ilave edilmektedir. Bu tür ilaveler davanın fikhî-hukukî niteliğe sahip oluşunu yansıtmaktadır. Ancak 3 numaralı örnekte olduğu gibi dava yalnızca “şer’î” olarak nitelenebilmektedir ki esasında maksadı ifade için bu da yeterlidir.

[7] Davacının kimliği. Esasen “الصَّادِرَةُ عَنْ” şeklindeki kalıp ifadeyi takip eden bu bölüm, davacının adından ve onu tanımlayıcı bilgilerden meydana gelir. Bu belgedeki ufak farklılık muhtemelen kâtibin hatasından kaynaklanmıştır. Yerini kaçırdığı için “الشرعي” kelimesini, “الصَّادِرَةُ” kelimesinden sonra yazmak zorunda kalmış olmalıdır. Gerçek diğer örnekler gerekse buradaki haliyle yol açtığı gramatik bozukluk buna işaret etmektedir. Diğer üç örnekte ise kalıp ifade, olması gerektiği haliyle yazılmıştır. Şahitler gibi davacının da adı, baba adıyla birlikte yazılmıştır. Nitekim davacılar, başlıkta adları geçen *Mahmud oğlu İlyas* ve *Halil oğlu Ramazan*’dır. Bunda ve 2 numaralı örnekte davacının isminden önce “bu belgenin taşıyıcısı” (حَامِلُ هَذَا الْكِتَابِ) şeklinde bir ön sıfat

⁵⁸ Bilgi ve örnekler için bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 345, 352.

yazılmıştır. 3 ve 4 numaralı örneklerde ise aynı ifade, metnin ilerleyen kısımlarında yer almaktadır. Bu kayıtlar, nakil belgesini taşıyıp mahkemeye/kadıya götüren kişilerin, bizzat davacılar olduğuna delalet etmektedir.

Klasik dönemde bir kişiyi tanımlama işi, onun baba ve dede adını, doğduğu yahut yaşadığı yeri, mesleğini, varsa bilinen aile veya kabile nispetini ve bazen de fiziksel özelliklerini belirterek yapılırdı. Bu belgedeki davacılar, yalnızca yaptıkları iş zikredilmek suretiyle tanımlanmıştır. Nitekim “الضابطي الأوابق” ile başlayan tümce, iki davacının “kaçak köle zaptiyeliği” denebilecek yarı resmi bir vazifesinden bahsetmektedir. Zira o devirde sahibinden kaçan bir köle (âbık, yâve, kaçkın) yakalandığı zaman, yakalandığı yerin tımar sahibinin hakkı sayıldığı için ona teslim edilirdi. Sahibi belli olana dek onun gözetiminde tutulur, sahibi geldiğinde ise belli bir ödeme yaparak kölesini teslim alırdı. Aksi halde belirli bir süre sonunda kadı eliyle satılırdı. Tımar sahibi bu imtiyazını, bedel karşılığında bir başkasına ihale edebilirdi.⁵⁹ Bu uygulama bilhassa Batı Anadolu’da yaygındı. Çünkü Avrupa kökenli köleler sık sık kaçır ve memleketlerine gitmek için deniz kıyısına varmaya çalışırdı. Anlaşıldığı kadarıyla buradaki davacılar 933 yılı Zilkade ayının başından (30.07.1527) itibaren bir yıl süreyle Bursa ve Kete’de bu işi mukâtaa ile alıp ortaklaşa icra etmiş iki kişidir. Diğer örneklerde davacı için farklı tanımlayıcı bilgi türleri -mesela yaşadığı yerin ismi- de kullanılmıştır.

[8] Şahitliğin konusu. “بأن” ile başlayan bu bölüm belgenin alakalı olduğu davayı yani şahitliğe konu edilen meseleyi ihtiva etmektedir. Bu bakımdan ayırım gözetmeksinin bütün nakil belgelerinde standart şekilde vardır. Edatlardan oluşan bu ifade, gramatik açıdan, metnin başlarında geçen ve “şahitlik etti” anlamına gelen “شهد” fiiline bağlıdır. Bu durumda bileşik haldeki anlamı “şahitlik ettiler ki” olarak çevrilebilir. 3 numaralı örnekte olduğu gibi eğer metin Türkçe yazılmışsa “şahitlik edip dediler ki” vb. bir yapı bunun yerini almaktadır. Şahitlerin neye şahitlik ettikleri hususu, bunun peşinden teferruatlı biçimde izah edilir. Bir başka deyişle bu kısımda dava konusu olan mesele izah edilir. Bu belgede şahitliğe konu olan dava, iki kaçak kölenin ve beraberlerindeki eşyanın Şahkulu b. Mesud adlı kimseye teslim edildiği ve elan onun elinde olduğu hususudur.

[9] Şahitliğin niteliği. Standart biçimde “شهادة” (şehâdeten) kelimesiyle başlayan tümce gramer açısından gerideki “شهد” fiilinin çeşit bildiren *mutlak mefulûd*’dür. İfa edilen şahitliğin hukukî niteliğini tespit ve ilan etmek maksatlıdır. Nitekim burada “شهادة شرعية” denilerek bu şahitliğin hukuken ve kanunen geçerli olduğu dile

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Salih Erkek, “Eski Yakındoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarih yazımı ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523-1529)”, *Turkish Studies* 12/19 (2017), 72.

getirilmiştir. Peşinden, ilave bir anlam katmasa da onu pekiştiren “مقالة صريحة مرعية” (açık ve geçerli sözler halinde) ifadesine yer verilmiştir. Böylece şahitliğin şartlarına uygun tarzda yerine getirildiği açık ve vurgulu şekilde muhataba aktarılmıştır. “Şehâdeten sahîhâten” dışında kalan kelimelerin her belge için standart olduğu söylenemez. İsteğe bağlı şekilde eklendiklerini kabul etmek daha doğru olur. Nitekim 2 ve 4 numaralı örnekler daha az kelime barındırmaktadır. Türkçe kaleme alınan vesikalarda ise bu ifadelerin yerini 3 numaralı örnekte olduğu gibi “şehâdetleri hayyiz-i kabulde vâki oldu” tarzındaki kalıplara bıraktığı görülmektedir.

[10] Tezkiye ve yemin. Şahitlerin adalet soruşturmasının yapıldığına dair ifadeler nakil belgelerinin zorunlu bir parçasıdır. Zira izah edildiği üzere adalet vasfını haiz olmayan kimselerin şahitliği geçerli değildir. Ancak *tezkiye* veya *ta’dîl* olarak bilinen bu işlemin hüccetlerde dile getirildiği yerin tam bir standart olduğu söylenemez. Zira “mekân” bölümünde bu hususa dolaylı yoldan değinildiği söylenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bazı kadılar bunu yeterli gördüğü için metnin sonunda ikinci bir kere bu bahsi açmamaktadır. Nitekim 2 numaralı örnekte durum böyledir. Ancak kalan üç örnekte ve büyük çoğunlukla diğerlerinde metnin bu noktasında doğrudan “tezkiye” ifadelerine yer verildiği görülür. Bu da genellikle “tezkiye” ve/veya “ta’dîl” sonrasına işaret eden lafızlarla yapılmaktadır. Şahide yemin ettirildiğine yani *tahlife* dair ifadelerin nakiller açısından bir standart olmadığı kesin gibidir. Esasen şahide yemin ettirilmesi câizdir ama fikhî açıdan bir mecburiyet değildir. O yüzden her şahide bu işlem uygulanmamakta, dolayısıyla nakil metnine de yazılmamaktadır. Bu belgede “standart yemin ettirmeden sonra” (بعد التحليف العادي) ifadesinin bulunması ise hâkimin şahide yemin ettirildiğine işaret etmektedir.

[11] *inhâ*. Bu bölüm, belgenin gönderildiği muhatap hâkimin belirtildiği yerdir. Bir başka ifadeyle davanın asıl hâkimi burada ifade edilir. Anlaşıldığı kadarıyla *inhâ* bölümü, hüccetler içerisinde nakil belgelerine has olup onun standart rükünlerinden biridir. Nitekim dört örnekte de mevcuttur. Bölümün başlangıcını ve temel ifade üslubunu teşkil eden “أُنبِئ...إلى” kalıbı “-e havale edildi” anlamına gelmektedir. Ancak dönemin inşâ ve kitâbet geleneği icabınca hâkimin kimlik bilgilerinden önce hayli tumtu-raklı bir lakap dizisi yer alır.

[12] Lakap. Devrin en önemli protokol unsurlarından biri kişilere hitap esnasında kullanılacak lakaplar yani *elkâbt*. Bundan dolayı Fatih Kanunnamesinde *elkâb* konusu ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda kadılara hitap için kullanılacak lakaplar da tayin edilmiştir. 500 akçeli yani yüksek rütbeli kadılar için “أَقْضَى قُضَاةَ الْمُسْلِمِينَ وَ أُولَى” “وَلَاةَ الْمُؤَحِّدِينَ...” (Müslümanların kadılarının en doğru hüküm vereni, tevhit ehlinin

yöneticilerinin en iyisi) lafızlarıyla; 150 akçeliler içinse “قِدْوَةُ الْقِضَاةِ وَ الْحُكَّامِ...” (kadı ve hâkimlerin önderi) lafızlarıyla başlayan bir lakap dizisi öngörülmüştür.⁶⁰ Ancak sicil kayıtlarında tüm kadılar için genellikle ilk lakap dizisinin çeşitli uyarlamaları tercih edilmiştir. Bire bire yakın örtüşen tek lakap örneği ise 2 numaralı belgedekidir. Bu belgede ise farklı olarak “اقضى” yerinde “اعلم”, “اولى” yerinde “اکرم” tabirleri kullanılmıştır. 4 numaralı örnekte ise sıfat tamlamaları “صدر” ve “بدر” kelimeleriyle kurulmuştur.

[13] Muhatabın takdimi. *Mektûbun ileyh* hâkimin tanımlandığı bölümdür. Lakaplar gibi bu kısım da esasen *inhâ* bölümünün devamı sayılabilir. Adli yazışmada kadınların şahısları değil bulundukları görevler esas olduğu için nakillerde onların adları yerine görev ve ünvanları yazılır. Bu kapsamda lakaplar dizisi bitince omurgasını “الحاکم ب...” kalıbının oluşturduğu ifadelerle kadının görev yeri yazılır. Mesela 2 ve 3 numaralı nakillerin, sicillerin ait olduğu Edremit’in kadısına hitaben kaleme alındığı açıkça belirtilmiştir. Ancak bunda ve 4 numaralı örnekte görev yeri açıkça yazılmayıp “mezkûr beldede görevli kadı” (الحاکم بقضاء المذكورة) denmiştir. Bu kısımda bir de muhatap mercii genelleştirmeyi hedefleyen “و الى كل من يصل اليه الكتاب من الأصول و النواب” (ve de belgenin ulaştığı diğer bütün kadılar ve naipler) benzeri ifadelere yer verilmektedir. Çünkü yalnız muayyen bir kadıya hitaben kaleme alınan nakil belgesi, ondan başkası tarafından yargılamada kullanılamaz. Bu durumda şayet o tarihte görevli kadı, belge geldiğinde görevinden ayrılmışsa veya davaya kadı yerine naibi bakarsa veya dava, başka bir beldenin kadısı tarafından görülürse nakl-i şehâdet belgesi geçerliliğini yitirir.

[14] Dua. Devrin protokol ve yazışma kurallarından biri de muhataba duada bulunmaktır. Bu gelenek ilmiye sınıfına özgü olmayıp diğer memurlar için de geçerlidir. Fatih Kanunnamesindeki lakapların sonunda da kişilerin makamına uygun dua ifadeleri yer alır. O yüzden dua bölümleri ve formülleri dönemin vesikalarının ayrılmaz bir parçasıdır.⁶¹ Bu belgede kadının lakabı tamamlanınca “خَفَّفَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْحِسَابِ” (Allah, hesap günü yükünü hafifletsin) şeklinde bir dua yazılmıştır. Ona yakın kalıplar diğer üç örnekte de mevcuttur. Ayrıca kadılar ve ulema için o devirde sıklıkla tercih edilen “زِيَدَتْ/دَامَتْ فَضَائِلُهُ” (Allah, faziletlerini artırsın/devam ettirsin) şeklindeki duanın versiyonları 2 ve 4 numaralı örneklerde görülebilmektedir.

[15] Talep. Muhaptan beklentinin dile getirildiği bölümdür. Bugüne dek hücetler hakkında yapılmış çalışmalara bakılırsa bu bölüm nakil belgelerine özgü bir

⁶⁰ Genel olarak lakap konusu ve Kanunname’deki kadı lakapları için bk. Abdülkadir Özcan, “Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi* 33 (1982), 49-50; Orğun, *Fetva-Kazâ İlişkisi*, 146-149.

⁶¹ Örnekler için bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 107-108.

rükündür. Zira diğer hüccet türlerinde yer almamaktadır.⁶² 2 numaralı olan haricindeki örneklerde “فالمأمول من” (-den beklenen...) lafzıyla başlayan bu bölüm, belgenin muhatapları olan hâkimlerden beklentiye dile getirmektedir. Örneklerin ortak noktası muhataptan, kendisine gönderilen nakil vesikasının “kabul” görmesinin ve muhtevasıyla “amel” edilmesinin nazik bir üslupla rica edilmesidir. Esasında nakil belgesi yazıp yollamanın temel gayesi de bundan ibarettir. Bu bölümde ayrıca “teşvik” maksatlı denebilecek lafızlar yer almaktadır. 2 numaralı olan dışındaki örneklerin tümünde yer alan “يُلا به” (الثواب/الأجر) (Allah’tan gelecek sevaba kavuşmak için) benzeri lafızlar karşı tarafı, evrakı işleme almaya teşvik etmektedir. Bu tür ifadeler de bir nevi dua ve temenni olarak görülebilir. Öte yandan adaletin yargı yoluyla tahakkuku sağlandığında buna vesile olanların Allah katında mükâfatlandırılacağını hatırlatan notlar olarak da değerlendirilebilirler.

[16] Tarih. Bu bölüm, nakil maksatlı şahitliğin gerçekleştiği, aynı zamanda nakil belgesinin yazıldığı tarihi içermektedir. Metindeki “جرى ذلك” (bunlar gerçekleşti) ibaresi şahitlik eylemine “حُزِرَ” (yazıldı, düzenlendi) ibaresi ise belgenin tanzimine işaret etmektedir. Bu belge, 1 Cemaziyülahır 941 (08.12.1534) tarihinde kaleme alınmıştır. 3 ve 4 numaralı örneklerde de her iki ibare mevcuttur. 3 numaralıda ise tarih bölümü hiç yer almamaktadır. Oysa tarih düşmek, belgenin geçerliliği için zorunludur. Ayrıca tarih bölümü bu tür vesikaların temel rükünlerinden biridir. Bu olgular göz önüne alındığında orijinal belgede tarihin yazıldığı ama sicile kaydedilirken bunun ihmal edildiği sonucuna ulaşmak en muhtemel seçenek gibi görünmektedir. Öte yandan 2 numaralı örnekte talep bölümünün de bulunmadığına bakılırsa o nakil sureti sicile kaydedilirken metnin son kısmının yazılmasına gerek görülmediği kanaati ağırlık kazanmaktadır.

[17] Yol şahitleri. Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla nakil hücceti, çoğunlukla davacılarca taşınıp mahkemeye getirilmiş, bu şahıslar da yolculukta onlara eşlik etmiştir. Zira geçtiği üzere nakil metinlerinde genellikle belgenin taşıyıcısı (حامل هذا الكتاب) olarak ifade edilen kişilerle yol şahitleri ayrı şahıslardır. Ancak vesikayı doğrudan yol şahitlerinin taşınmasında da hukuken bir engel yoktur ve onlar tarafından taşındığı örnekler de mevcuttur. Yol şahitleri bölümü, hukukî zorunluluklar nedeniyle nakil belgelerinin temel unsurlarından biridir. Nitekim diğer üç örnekte de mevcuttur. O yüzden incelenen belgede yol şahitleri bölümüne yer verilmediği halde parantez içinde belge suretine eklenmesi yoluna gidildi. Öte yandan yol şahitlerinin yazımının yarı stilize bir teknikte yapıldığını da belirtmek gerekir. Diğer üç örnekte de görüldüğü üzere, nakil metnin sağ altından itibaren baştaki “ش” harfi düz bir çizgi halinde sola doğru

⁶² Hüccetlerin bölümleri için bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, 350-359; Bayındır, *Muhâkeme Hukûku*, 36-42.

uzatılmaktadır. Bu suretle vücuda gelen stilize tamlamanın (سُهِد الطريق) altına ise yol şahitlerinin adları yazılmaktadır.

[18] İmza. Bu bölüm, belgeyi gönderen hâkime dair bilgileri ihtiva eder. Bir başka ifadeyle vesikanın “ketebe” kayıdır. Yol şahitleri bölümüyle aynı hizada, metnin altında sol köşede bulunur. Diğer üç örnekte gözlendiği üzere bu bölüm, ifadeye “-den” anlamı katan “min” edatıyla başlar. *Min*, çoğu kez ikinci harfi olan “nûn” un ucunun sola doğru uzatılmasıyla meydana gelen stilize bir biçimde (من) yazılır. Onun altına bir protokol söylemi olan “الفقير الى مجالسهم العالية” veya benzeri şeyler yazılır. Böylece ortaya “bu fakir tarafından yüksek huzurlarınıza arz olundu” anlamında bir arz cümlesi çıkar. Onun altına, belgeyi yazıp gönderen hâkimin adı işlenir. Bu kapsamda “yazdı” anlamına gelen “حرر” veya benzeri bir fiille (نمق / كتب) cümleye başlanır ve hâkimin adı yazılır. Araya kısa bir dua lafzı yerleştirilir. Ardından hâkimin görev yaptığı yer belirtilir. Bunun için önce “görevlendirilmiş” anlamına gelen “mübtelâ veya müvellâ” (المبتلى / المولى) kelimelerinden biri, peşinden de görev yeri olan beldenin adı yazılır. Mesela bu belgede “محمد بن لطف الله - غني عنهم - المبتلى بقضاء كته” denilerek belgeyi yazan/yazdıran hâkimin “Kete kazasında görevli Lütfullah oğlu Mehmet” olduğu söylenmiş ve “Allah ikisini de affetsin.” şeklinde bir duada bulunulmuştur. Bu belgede yer bulamamış olsa da imza bölümünün ve nakil belgelerinin son unsuru genellikle “hilâfeten” veya “niyâbeten” kelimelerinden biri olmaktadır. Görevin *vekâleten* yürütüldüğünü bildiren bu tabirlerin, İslâm hukuk ve siyaset doktrinindeki bir olgunun yansıması olduğu değerlendirilmektedir. Zira geride değinildiği üzere bir ülkedeki bütün hâkimler, devlet başkanının *vekilleri* olarak onun adına yargılama yetkisini kullanırlar.

Sonuç

Sanayi öncesi dönemin koşul ve imkânlarının gereğince şahitlik, klasik İslâm yargı hukukunda başlıca ispat vasıtası olarak görülmüştür. O yüzden şahitlerin tanıklıklarını eda edişi, devrin dava yargılamalarında kilit bir öneme sahiptir. Bu olgunun sonucu olarak bir yandan şahitlerin, doktrinin aradığı niteliklerde olup olmadığı hususu katı ve zorlu kriterlerle tespit edilmiştir, diğer yandan şahitliğin edasını bir biçimde sağlamak için çeşitli kolaylaştırıcı yöntemlere müsamahayla yaklaşmıştır. Bu bağlamda devrin şartları ölçüsünde insanların, şahitlik görevini uzak mesafelerden ifa etmelerine imkân tanıyan *nakl-i şehâdet* yani dolaylı şahitliğe izin verilmiştir. *Kadılar arası adli yazışma* bir hâkim huzurunda icra edilen şahitliğin, ilgili davanın görüldüğü mahkemeye iletilmesinin yollarından biri olarak tayin edilmiştir. Şahitliğin nakli hususunda kadılar arasında yapılan yazışmalar ise nakl-i şehâdet belgelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yöntem ve belgeler, İslâm hukukçularının çözüm odaklı ve esnek bir

yaklaşım la hareket edip doktrinin kriterleri ile hayat şartlarını uyuşturmasının güzel örnekleri olarak görülmelidir.

Fıkıh tarihinin en önemli kaynak sınıflarından birini teşkil eden Osmanlı kadı sicillerinin sınırlı sayıdaki en eski örnekleri 15. asrın son çeyreğine tarihlenmekle birlikte asıl düzenli seriler 16. yüzyıla aittir. Bu bağlamda 16. asrın ilk yarısına ait kadı sicilleri, İslâm hukuk tarihinde kaleme alınıp sicile işlenmiş nakil belgelerinin bilinen en erken örneklerini barındırmaktadır. Çok daha eski tarihlerde kaleme alınmış fıkıh kitaplarında meselenin teorik kısmı işlenmiş olsa da gerçek hayatta vücuda getirilip mahkemelere ulaştırılmış daha eski belgelerin varlığı şimdilik bilinmemektedir. Mezkûr dönemden kalan arşiv malzemesi içinde müstakil bir kâğıda yazılmış haliyle günümüze gelebilen herhangi bir nakil belgesine rastlanmamıştır. Ancak sicil kayıtlarında birçok nakil belgesinin tam metnine ve rükünlerine yer verilmesi, belgelerin müstakil haldeki formunu ve içeriğini kestirmeye ve ayrıntılı şekilde incelemeye imkân tanımaktadır.

Osmanlı hukuk tarihi ve diplomatikası çalışmalarında nakl-i şehâdet belgelerine özel olarak değinilmemiş ve bu belgeler genel manada “hüccet” sınıfından sayılmıştır. Ne var ki standart hüccetler incelendiğinde metin bölümleri, üslup, gönderim ve teslim-tesellüm prosedürlerinin birbirinin aynısı olduğu, yalnızca içerdikleri dava türlerinin (vekâlet, satış, kiralama vs.) değiştiği görülür. Buna karşılık nakil belgeleri, diğer hüccet türlerinde yer almayan *inhâ*, *taleb* ve *şühûdü't-tarîk* gibi kendine has bölümler içermektedir. Gönderim ve teslim-tesellüm işlemleri özgün prosedürlere tabi şekilde yerine getirilmektedir. Öte yandan dönemin kadı sicillerinde ve resmi evrakında bu belgeler “kitâb-ı hükmî” veya “nakil/nakl-i şer’î” benzeri özel adlarla isimlendirilmiştir. Bütün bunlar birlikte ele alındığında nakl-i şehâdet belgelerinin müstakil bir adli yazışma çeşidi, en azından özel bir hüccet türü olarak kabul edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Çalışmada kullanılan örnek belgelerden üçü Arapça, biri Türkçe kaleme alınmıştır. İlmiyenin geleneksel yazı dilinin Arapça olduğu gerçeği göz önüne alınınca erken sayılacak bir tarihte Türkçe bir örneğin varlığı dikkat çekicidir. İlerleyen yıllarda Türkçe olanların sayısında artış, Arapça olanlarda azalma yaşandığı sicillerde gözlenen bir husustur. Bu noktadan hareketle çalışmadaki örneklerin, kitabet dili ve geleneğindeki bir geçiş döneminin ürünü oldukları sonucuna ulaşılabilir. Nitekim Türkçe yazılmış olan 3 numaralı örnekteki dilsel dönüşüm, cümle kurulumu düzeyinde bile tam olarak sağlanmış değildir. Zira belgenin “inhâ” bölümüne “فأنه ي حقيقۃ الحال” demek suretiyle Arapça bir fiil cümlesiyle başlanmıştır. Aynı durum “talep” bölümü için de söz konusudur. Cümle içlerinde geçen çok sayıdaki söz öbeği ve tamlamada ise kalıplar, Arapça örneklerin birebir aynısıdır. Öte yandan Arapça yazılan 1 numaralı örnekte göze çarpan

yazım hataları, anılan geçişin nedenleri konusunda fikir veren karineler olarak değerlendirilmektedir.

Nakil belgelerinin yazım üslubu, belgenin vücuda getirilmesi sürecinde fıkıh kaynaklarındaki ilgili hükümlere ve şartlara titizlikle uyulduğunu ortaya koymaktadır. Hukukî ve adli boşluklara mahal vermemek için ayrıntılara dikkat edilmiş, belge bölümleri ve ifade kalıpları muhtemel itirazları önleyecek şekilde tasarlanmıştır. Dikkat çeken bir başka husus, nakil belgelerinde devrin örfi hukukuna ve protokol kurallarına ait izlerin de görülebilmesidir. Kadı lakapları ve dualar, bu izlerin en belirgin örnekleridir. Öte yandan nakil belgeleri, aynı zamanda dönemlerinin hukukî, sosyal, siyasi ve ekonomik hayatıyla alakalı bilgiler sunan birer kaynak niteliğindedir. Son olarak, Osmanlı öncesinde veya onunla eş zamanlı yaşamış devletlere ait nakil belgeleri hakkındaki yapılacak yeni çalışmalar onların İslâm hukuk tarihi boyunca geçirdiği evrim veya sürekliliği gösterebilir. Ayrıca daha geniş bir periyoda yayılmış nakil belgelerinin incelenmesi, İslâm ve Osmanlı adli geleneğindeki gelişmeleri aynı zamanda belge form ve üslubunun yaşadığı dönüşüm ve farklılaşmayı ortaya koyması bakımından faydalı olacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1887.
- Akgündüz, Ahmet. “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 13-48.
- Akgündüz, Ahmet - Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (ed.). *Şer’iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Akman, Mehmet. *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563)*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2011.
- Albayrak, Adem - Albayrak, Zeynep Açı. *Adli Yazışmalar*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Aslan, Nasi. *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. Ankara: Karahan Kitabevi, 2019.
- Atar, Fahreddin. *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV, 2019.
- Atar, Fahrettin. “Şürût ve Sicillât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/270-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Balcı, Ahmet Ali. *Ebüssuûd Efendi’nin Bidâ’atü’l-kâdî Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bardakoğlu, Ali. “İsbat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Başoğlu, Tuncay. “Tezkiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhâkeme Hukûku: Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri, [A.DVNS.MHM.d.]. No. 46.
- Buhârî, Burhânuddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu’l-Burhânî fî fıkhi’n-Nu’mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004.
- Cüveynî, Ebu’l-meâlî. *el-Giyasi: İslâm’da Başkanlık Sistemi*. çev. Abdullah Ünalın. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016.
- Doğan, Hasan. “İslâm Muhakeme Hukukunda Ta’dîl ve Tezkiye”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 9-20.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hukuku*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- Erkek, Mehmet Salih. “Eski Yakındoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523-1529)”. *Turkish Studies* 12/19 (2017), 61-90.
- Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Alî. *ed-Dürri’l-muhtâr*. thk. Abdulmunim Halil İbrahim. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2002.
- Hayta, Mustafa. “İslâm Yargılama Hukukunda İstinâbe”. *Mütefekkir* 7/13 (2020), 153-176. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757919>
- Hızlı, Mefail. “Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 367-426.
- Humeyzî, Abdurrahman İbrahim Abdulziz. *el-Kadâu ve nizâmuhu fi’l-kitâbi ve’s-sünneti*. Mekke: Câmîatu Ummu’l-Kurâ, 1989.
- Hüsam Çelebi. *Risâle-i Naklu’ş-şehâdeti*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 00379-004, 91b-93b. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/363995>
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhîm b. Alî. *Tabsıratu’l-hukkâm fî usûli’l-akziyyeti ve menâhici’l-ahkâm*. Riyad: Dâru âlemi’l-kutup, 2003.

- İbn Haldûn, Velıyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldun*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Şam: Dâru Ya'rab, 2004.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru Âlemi'l-kutubi, 1997.
- İpşirli, Mehmet. "Mahzar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/398-401. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Mu'avvez. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutub ve'l-funûn*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsî'l-Ara-biyye, 1992.
- Köse, Üzeyir. "İslâm Muhakeme Hukuku Açısından Başkasından Naklen Yapılan Şahitlik". *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Mart 2019)*. ed. Mehmet Ali Yıldırım. 436-449. Kilis: Kilis 7 Mart Üniversitesi, 2019.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed İbn Habîb. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.
- Mehâmîd, Şuveyş Hizâ' Alî. *Adâletu's-şâhidi fi'l-kazâi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Molla Hüsrev. *ed-Düreru'l-Hükkâm fi Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm*. İstanbul: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, 1892.
- Orğun, Fırat. "İslâm ve Osmanlı Hukukunda Dolaylı Şahitlik: Nakl-i Şehâdet". *Rize İlahiyat Dergisi* 25 (2023), 61-74. <https://doi.org/10.32950/rid.1336937>
- Orğun, Fırat. *Şer'iyye Sicilleri Işığında Erken Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Fetva-Kazâ İlişkisi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Oruç, Faruk Emrah. "Hanefî Literatüründe Atebe Adıyla Meşhur Niyâbeten Şahitlikten Rücû Meselesi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2024), 127-147. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10553339>
- Özay, Hilal. "Hüsâm Çelebi'nin Eseri Bağlamında Naklü's-şehâde". *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2023), 17-38. <https://doi.org/10.20486/imad.1263623>
- Özcan, Abdülkadir. "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi". *Tarih Dergisi* 33 (1982), 7-56.
- Sadru's-şehîd, Ömer b. Abdilazîz b. Ömer el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdî*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhan. Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1977.

- Saylan, Şenol. *Celeleddin el-İmâdi'nin Ğureru's-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adli Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Şahî, Aişe İsa - Semîran, Muhammed Ali. “Şehâdetu'n-nakli fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi ve'l-kânûni'l-vad'iyyi”. *Mecelletu Câmiâtu's-Şârîka* 16/2 (2019), 651-680. <https://doi.org/10.36394/jsis.v16.i2.23>
- Taşköprizâde, Ahmet Efendi. *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-ulûm*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî. *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Refîk el-Acem. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Trablusî, Alâuddîn Alî b. Halîl. *Muînu'l-hukkâm fîmâ yetereddedu beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Mısır: Bulak Matbaası, 1883.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014.
- Yavuz, Cevdet. “Dâva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/12-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Kemal. *İslâm Yargılama Hukukunda İsbat Vasıtası Olarak Şahitlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Yılmaz, Ejder - Yılmaz, Ümit. *Hukuk Rehberi: Adli Yazı ve Yazışma Usulleri*. 3 Cilt. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- Zeydan, Abdulkerim. *Nizâmu'l-kadâi fi's-şeri'ati'l-İslâmiyye*. Amman: Mektebetu'l-Besâir, 1989.

Ekler:

 Görsel 1: 1 numaralı örnek⁶³	 Görsel 2: 2 numaralı örnek⁶⁴
---	--

⁶³ Bursa Şer'iyye Sicil Defteri-A/52 (941-942), 16b.

⁶⁴ Edremit Şer'iyye Sicili-1184 (939), Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH.ŞSC.d.4565, 52b.

